

OCENE - ZAPISKI - POROČILA - GRADIVO

POGLED S TRŽAŠKEGA NA PRETEKLO IN SODOBNO SLOVENSKO KNJIŽEVNOST

Marija Pirjevec: *Tržaška branja*. Trst: Mladika, 2020. 261 str.

Tržaška branja uveljavljene literarne zgodovinarke Marije Pirjevec nas s privlačno opremo Danila Pahorja (na naslovnici je reprodukcija nenaslovljene krajine tržaškega slikarja Eduarda Stepančiča) vabijo na »književna pota« in k »postankom«. Tako je avtorica naslovlila dva dela svojega »izbora literarnozgodovinskih študij in interpretacijskih prikazov slovenske književnosti, objavljenih med letoma 1997–2018 v slovenskih znanstvenih in strokovnih revijah ali zbornikih ter širši kulturni publicistiki«, kot nas pouči avtoričina opomba ob koncu knjige, ob posameznih prispevkih pa tudi letnice prve objave, čeprav je te avtorica »na novo priredila in dopolnila«, kot je ob tovrstnih izdajah običajno, glede na več kot dvajsetletno starost nekaterih od njih pa tudi nujno.

Pridevnik »tržaški« v naslovu poznavalce avtoričinega dela ne preseneča, saj je Marija Pirjevec ena osrednjih raziskovalk slovenske književnosti v Italiji, ki v tem manjšinskem okolju tudi živi in zato v tej kulturi zraslo literaturo lažje presoja ne le po literarnih kriterijih, temveč tudi po njenem pomenu za ohranjanje in oživljanje ter identiteto slovenske narodne skupnosti. Podobno je naslovlila že dva izbora svojih literarnovednih študij in esejev (*Tržaški zapisi* iz leta 1997 in *Tržaški književni razgledi* iz leta 2011), enako kot najnovejši izdana pri tržaški založbi Mladika. Prevladujoča osredotočenost na slovensko književnost na Tržaškem je razvidna tudi iz pregleda vsebine obeh delov. Ker je knjiga izšla ob 100-letnici požiga tržaškega Narodnega doma, njeno tržaškost domiselno podčrta tudi oprema, saj jo uokvirja fotografija izvirne podobe Narodnega doma pred požigom na začetku in današnje podobe te simbolne stavbe ob koncu knjige.

Portretne fotografije pa uvajajo tudi vsakega od avtoričinih prispevkov. V delu *Književna pota* si ti naslovu navkljub ne sledijo po literarnozgodovinski periodizaciji obravnavanih avtorjev in pojavov. Knjigo začenjata dve razpravi o Cankarju, ki sta nastali ob stoletnici pisateljeve smrti. V prvi, Ivan Cankar in kulturna emancipacija Slovencev, avtorica utemeljuje Cankarjev prispevek k slovenski narodni identiteti, saj je glede te »Cankar opravil velik premik [...] k notranji dozorelosti narodne identitete, ki še vedno traja.« (11) Izbrana teza, ki jo potrjuje s Cankarjevim prispevkom v treh razvojnih procesih, jezikovni in družbeni emancipaciji ter emancipaciji subjekta, je glede na kulturni prostor avtoričinega izrekanja (prvič je bila predstavljena na Opčinah pri Trstu na simpoziju *Tržaški Cankar in naše branje*), ki se mora za ohranitev narodne identitete še vedno neprestano prizadevati, logična in smiselna izbira.

Pomembna naloga literarnih zgodovinarjev tega dvo- in večjezičnega prostora je ugotavljanje vplivov italijanske literature na slovenske avtorje (nanje Marija Pirjevec v prispevkih iz te knjige pogosto opozarja), vendar tudi recepcije slovenske književnosti v italijanski kulturi. Prispevek k temu je razprava *Italijansko branje Ivana Cankarja*, ki v primerjavi z uvodno spreminja zorni kot za ugotavljanje Cankarjeve pomembnosti iz notranjega (narodnega) v zunanjega (mednarodnega). Izhaja namreč iz ugotovitve, da je bil Cankar »kot nihče pred njim zmožen

prerasti meje slovenskega duhovnega in kulturnega prostora in se uveljaviti v svetu.« (21) Pri potrjevanju te misli se naslanja na že znane ugotovitve o prevajanju Cankarjeve literature v italijanščino, pridobljene iz različnih, lastnih in tujih, tudi italijanskih virov, ki jih oblikuje v zanimivo zgodbo o Cankarjevi poti med Italijane. Ta se je začela že leta 1911, ko je Rudolf Golouh objavil prevod dramatisiranih odlomkov Cankarjevega *Hlapca Jerneja* in prav to delo je v dvajsetih letih 20. stoletja doživelo še dva prevoda v italijanščino (in ob tem pozitivno, pronicljivo kritiko pesnika in kasnejšega Nobelovega nagrajenca Eugenia Montaleja, nastalo na pobudo tržaškega literata Roberta Bazlena). »Temeljit prelom v prevajanju, poznavanju in sprejemanju našega pisatelja pa se je zgodil v sedemdesetih in osemdesetih letih, v novih, bolj odprtih odnosih italijanske politike in javnosti do Slovencev v Italiji.« (32) Po avtoričini presoji je Cankar prodrl v italijanski prostor prav s *Hlapcem Jernejem* (v prevodu istrskega Italijana iz Milana Arnalda Bressana leta 1977) in *Martinom Kačurjem* (z dramatisirano istrsko-tržaškega pisatelja Fulvia Tomizze, uprizorjeno v tržaškem gledališču Rossetti leta 1976) zato, ker sta ti besedili omogočila »zajeti in doživeti pa tudi aktualizirati etos človekove upornosti in trpljenja v boju za preživetje in pokončni obstanek«. (33)

Naslednja dva prispevka obravnavata pisatelja Alojza Rebulu, o čigar literaturi je Marija Pirjevec že večkrat pisala in uredila tudi drugi *Rebulov zbornik* leta 2015, za katerega je leta 2016 prejela nagrado Vstajenje (zoper pravopisno normo je uporabljen zapis z veliko začetnico), namenjeno zamejskim in zdromskim pesnikom, pisateljem in znanstvenikom. V razpravi *Od boja za jezik k pomenskim vzponom Rebulovo posebno privrženost slovenščini in pogosto tematizacijo odnosa do nje povezuje z otroško travmo, doživeto ob skrajnem ponižanju zaradi prepovedi maternega jezika in nemožnosti šolanja v njem, kar so doživljali tudi Boris Pahor in koroški avtorji, kot sta Janko Messner ter Florjan Lipuš. Avtorica na osnovi pisateljevih izjav v različnih intervjujih in literarnih besedilih ugotavlja, da je jezik »pri njem temeljna vrednota kot tudi vprašanje osebne eksistence, njene zatrtosti in prostosti«. (40) Ob Rebulovem slogu se ji zastavlja »vprašanje dihotomije, na katero nas opozarja njegova jezikovna askeza [...] kot posledica njegove globinske težnje po izpovedovanju bistva, ter župančičevska sla po jezikovnem razkošju«. (47) Ima ga za odprto vprašanje literarne vede in jezikoslovja. V prispevku povzema tudi aktualno debato o pomenu pisanja Slovencev v Italiji ali na Koroškem v jeziku večine, vendar se v tem literarnovednem zapisu ne opredeljuje do obeh nasprotnih stališč, temveč zaključuje z vabilom k razmisleku v drugih okoliščinah: »za nas problem še zdaleč ni dorečen in je odprt nadaljnji temeljiti razpravi«. (45)*

Že naslov prispevka *Obzorja Rebulove kratke proze in novelistike* kaže zamejitev obravnavanih del iz obsežnega Rebulovega opusa, vendar raziskovalko vrstna določila tega pisanja ne zanimajo, saj je njen interes usmerjen zgolj v pisateljeva tematsko-idejna »obzorja«. Kot stalnico v njegovem pisanju tako izpostavi »srečanje ali spopad med regionalnim in univerzalnim«, (54) kar po eni strani pomeni, da je Rebula »zasajen v sodobnost in bližnjo preteklost manjšinskega mikrokozmosa, rodnega Krasa in mesta Trsta, do katerega pa ima psihološko kompleksen, ambivalenten odnos«, (55) hkrati pa se usmerja tudi k »bolj univerzalnim duhovnim temam«, (57) kot so »vprašanje osebne svobode in nesvobode, dobrega in zlega, strahu in poguma, ljubezni in sovraštva, niča in smisla«, (57) in sicer v navezavi na krščanstvo ter antiko. V zaključku opozori še na Rebulovo naravnost k naravi, ki mu daje možnost »srijetosti z imanenco«, a je tudi »poetičen medij njegovih metafizičnih iskanj«. (64)

K Rebulovi prozi se avtorica (s ponovitvijo nekaterih ugotovitev) vrne v prispevku *Po sledih preloma v povojni tržaški prozi*, v katerem obravnava tri avtorje, in sicer še Borisa Pahorja ter Ivanko Hergold. Ob obeh pisateljih opozarja na njune skupne preokupacije (jezik, narodna identiteta, etični, ontološki humanizem) z razliko med usmerjenostjo k liberalnemu, socialnemu humanizmu pri Pahorju ter h krščanski transcendenci pri Rebuli. V naslovu napovedan »prelom« tako predstavlja šele kratki roman koroško-tržaške pisateljice Ivanke Hergold

Nož in jabolko iz leta 1980, v katerem so uporabljeni različni modernistični postopki in je tudi jezikovno pluralnejši, s čimer je avtentično izpisan položaj Slovenca v Trstu.

Pred to razpravo je vključen prispevek Zmeraj znova aktualni Kosovel s pregledom sprememb v pesnikovi poetiki. Zanimivo je avtoričino ugotavljanje podobnosti dela Kosovelovega pesništva s pisanjem dveh italijansko pišočih Tržačanov: z avtobiografijo *Moj Kras* (1912) Scipia Slataperja in romanom *La coscienza di Zenò* (1923) Itala Sveva ter oznaka sodobnega tržaškega pisatelja Claudiu Magrisu, da Kosovelova lirika »kraško pokrajino in življenjski položaj slovenske izobčenosti tako univerzalizira, da postaneta simbol nekega splošnega položaja, trenutnega stanja evropske civilizacije«. (72)

Zadnje tri razprave prvega dela knjige posegajo v začetna obdobja slovenske književnosti. V študiji Pojav dveh poetik slovenskega razsvetljenstva primerja v marsičem nasprotna Pohlinovala in Zoisova literarnoreceptijska, literarnostilna in jezikovna načela ter pesniško prakso Deva in Vodnika. Pri tem ugotavlja, da je bilo razsvetljenstvo, če soočimo obe njegovi fazi, »v bistvu naklonjeno obema smerema porajajoče se slovenske književnosti, elitni in domačijski«. (115) Avtorica tudi to razpravo razvija ob dognanjih navedenih literarnovednih predhodnikov (v drugih študijah pa tudi domačih in tujih sodobnikov, le občasno v polemičnem odnosu do katere od predhodnih literarnozgodovinskih presoj), ki jih dopolnjuje z lastnim prispevkom k obravnavani temi. Opozarja na Pohlinovalovo odločitev za upoštevanje potreb »tanke plasti izobražencev in meščanov« (103) po slovenščini in visoki, na antiko vezani, slogovno baročni slovenski posvetni poeziji. Ugotavlja, da so Devovo poezijo njegovi klasicistično usmerjeni sodobniki zavračali tudi zaradi njegovega na narečje oz. ljubljanski mestni govor oprtega jezika, značilnosti Devove baročne poetike pa natančno in jasno predstavi ob njegovi pesmi Pudelball.

Razprava K zgodbi Prešernovega soneta je logično nadaljevanje predhodne, in to ne le zaradi literarnozgodovinskega zaporedja. Avtorica namreč kot razlog za rabo te zahtevne pesemske oblike poleg Prešernovih artističnih zmožnosti navede še Čopovo zamisel »o vzponu naše književne kulture na visoko evropsko raven«. (120) Prešernovega mentorja pa je že v razpravi o razsvetljenstvu omenila kot prvega, ki je »Devu izrekel priznanje za njegovo pesnjenje«. (106) In kot v razmerah razsvetljenstva tudi v polemiki med Kopitarjem in Čopom prepozna dva pogleda na slovenščino: namesto »Kopitarjeve toge predstave o enotnem knjižnem jeziku« je Čop sprejel »moderno misel o jezikovnem pluralizmu, saj je vedel, da različne funkcije literature zahtevajo različne vloge«. (122) V svojem literarnoznanstvenem poslanstvu preučevalke stikov med slovensko in italijansko kulturo se poglobi v navodila za pisanje soneta, ki jih je v svoji knjigi iz leta 1823 navajal profesor retorike v Palermu Giambattista Bissa, eden od avtorjev iz Čopove knjižnice, in ob primerjavi s Prešernovim sonetnim pesnjenjem sklepa, da je naš pesnik »ta pravila poznal in upošteval«. (125) Prav tako ugotavlja veliko podobnost med Bissovim in Prešernovim opisom strukture Sonetnega venca. Ob Prešernovem motivnem navezovanju na Torquata Tassa pa spomni, da so romantiki tudi drugod po Evropi takrat odkrivali njegovo poezijo.

Isto zgodovinsko dobo predstavlja razprava O začetkih slovenske pripovedne proze, ki je poklon tržaškemu literarnemu zgodovinarju Martinu Jevnikarju. V njej povzema ključne Jevnikarjeve ugotovitve o pomenu prevajanja, saj je »ob pomanjkanju izvirnih prozskih besedil v prvih desetletjih 19. stoletja prevajanje postalo na Slovenskem pomembno sredstvo verske vzgoje«. (138) Tako opozori na celovški krožek prevajalcev s Slomškom na čelu, kjer so se mladi bogoslovci ob prevajanju vzgajali v slovenske pisce. Poleg tega so Schmidove povesti, ki so bile v predmarčni dobi »glavni predstavniki slovenske proze«, (142) oblikovale slovenski pogled na mladinsko ter domačijsko književnost za odrasle vse do začetka 20. stoletja in vplivale tudi na nastanek prve slovenske povesti, Ciglarjeve *Sreče v nesreči*.

Drugi del knjige, t. i. Postanki, se začneja s prispevkom Tri faze sodobnega pesništva na Tržaškem, ki ga tvorijo predstavitev opusov in zbirk treh sodobnih pesnikov iz italijanskega zamejstva: Borisa Pangerca (ob zbirki *Ptice v mojem oljčniku* iz 2017), Miroslava Košute in Marije Kostnapfel (ob njenem prvencu *Pesmi* iz 2016). V njih se avtorica pokaže kot dobra poznavalka slovenskega pesniškega snovanja v Italiji in njenih posebnosti. Ob pesmih Marije Kostnapfel na primer opaza, da v njih »ni močnejšega stika s krajinarsko in jezikovno barvitostjo primorskega sveta, tako značilno za pesništvo na zahodnem robu slovenske zemlje«. (169) Splošne ugotovitve o posamezni zbirki oziroma tematski specifikki opusa (ob Košuti) ponazarja z občutljivimi jezikovno-idejnimi interpretacijami posameznih pesmi.

Naslednjih pet zapisov je avtorica oblikovala kot predstavitev in ocene knjig, povezanih z literarnim prostorom Slovencev v Italiji, in sicer treh, ki so za literarno raziskovalko lahko dragocen sekundarni vir, ter dveh, v katerih se sooča z delom svojih kolegov, literarnih zgodovinarjev s Tržaškega, katerih delo na ta način približa širšemu krogu ljudi, tudi takih, ki verjetno ne bodo brali izvirnih razprav.

V prvo skupino sodi predstavitev zbornika *Po/etika slovenstva* (2011), posvečenega Borisu Pahorju, v kateri ob pričevanju Evgena Bavčerja opozori na sodobnega tržaškega pisatelja Claudia Magrisa (že omenjenega v študiji o Kosovelovem pesništvu) kot avtorja spremne besede k drugi italijanski izdaji Pahorjeve *Nekropole* (2008, prva 1997), in čeprav v zborniku ni sodeloval, navede njegove besede, da je Pahorja odkril pozno, saj je »Italijane in slovensko manjšino dolga leta ločeval zid, tako da se skupnosti nista obojestransko oplajali in bogatili«. (200)

Vpliv italijanske poezije, natančneje tržaškega pesnika Umberta Sabe, na mladostno poetiko Miroslava Košute, čigar poezijo je predstavljal prvi prispevek drugega dela knjige, ob zbirki esejev tega slovenskega tržaškega pesnika *Teža sončnega* (2007) avtorica izpostavi kot »dokaz, da je lahko pretok dveh različnih pesniških kultur še kako ploden«. (215)

V izjavah iz knjige intervjujev s pisatelji in pisateljicami s Tržaškega *Navdih in besede* (2012) pisatelja in publicista Jožeta Horvata najde Marija Pirjevec potrditev svoje ugotovitve, da je »vprašanje človekove svobode ena osrednjih bivanjskih tem, ki od nekdaj vznemirja besedne ustvarjalce tega območja«. (180) Natančno oceni tudi novinarja, v katerem prepozna tehtnega, dobro pripravljene, obzirnega, a zahtevnega izpraševalca. O njegovem jeziku sodi, da je »jasen in vsebinsko odgovoren. Gre za pisca, ki ve, kaj je literatura, in ve, kaj je literarna znanost, ve pa tudi, kje je njun smiselni stik, primeren za bralca.« (190) Čeprav je Marija Pirjevec te besede zapisala o jeziku raziskovalnega intervjuja, se zdi, da jih ima v zavesti tudi ob lastnem pisanju o literaturi, in to ne le pri tistem, ki je v obliki spremne besede, recenzije ali spominskega članka namenjeno širšemu krogu za literaturo zainteresiranega občinstva, temveč tudi pri pisanju znanstvenih razprav. Njen jezik je tudi v prvem delu knjige kljub terminološki natančnosti razumljiv in visoko kultiviran, da bralca pritegne in logično vodi skozi obravnavano problematiko.

Vprašanje primerne znanstvenega diskurza avtorica odpre ob prepoznavnem, slikovitem slogu literarnozgodovinskega pisanja Mirana Košute, ko pod naslovom *Košutova oživitve* Martina Krpana obravnava njegovo knjigo študij in esejev *Krpanova sol* (1996). Ugotavlja, da Košutova esejistika z uporabo metaforičnega jezika učinkuje mediteransko, hkrati pa opozarja na vprašljivo primernost uporabe metafore v literarnovednem jeziku, saj kot slogovno sredstvo ni namenjena eksaktnosti in enopomenskosti. Ob Košutovem pregledu slovensko-italijanskih odnosov v starejših obdobjih pa pogrša natančnejšo obravnavo romantike, torej obdobja, za katerega je italijanski vpliv Marija Pirjevec v tej knjigi že ponazorila ob sonetni formi in v katerem je, po njenih besedah, prišlo do »najbolj tvornega stika med italijansko in slovensko

literarno kulturo«. (209) Ob tem dodaja, da je Čop tezo o avtonomnosti literature »formuliral prav v kritiki Alessandra Manzoniya leta 1928«. (209)

V zaključku ocene Košutove knjige opozori na njegov tudi pozitiven pogled na položaj manjšinca: »Biti v mejnem prostoru dveh, treh kultur – četudi ogrožen – pomeni tudi več možnosti in nujnosti biti duhovno odprt v več smeri, pomeni nujno razumevanje drugega in drugačnega in biti v tem bogatejši. Zato manjšinstvo ni samo muka in travma, temveč tudi privilegij.« (211) In temu avtorica dodaja, da prav to postaja temeljna vrednota sveta.

Bogatenje ene kulture z odprtostjo v drugo dokazuje še avtoričina izčrpna predstavitev monografije *Žiga Zois in italijansko gledališče* (2013) literarne zgodovinarke Marije Kacin. Ta na osnovi predvsem italijanskega arhivskega gradiva prinaša nove ugotovitve o Zoisovih študijskih letih v Reggio Emilii, kjer se je navzel razsvetljenjskih idej in se navdušil za gledališče, pa tudi o izvoru rodbine Zois in etimologiji priimka, ki ni »ledinski, kot meni France Kidrič, temveč italijanski« (228) in izhaja iz besede tolmun. Eno od literarnozgodovinskih spoznanj, ki jih prinašajo nove ugotovitve Marije Kacin, je po mnenju avtorice to, »da je bil vpliv romanske oziroma italijanske kulture na slovensko globlji in daljnosežnejši, kot je veljalo doslej«. (229)

Tudi zadnji avtoričin prispevek v knjigi obravnava delo literarne zgodovinarke iz zamejstva, in sicer Lojzke Bratuž, hčerke skladatelja in zborovodje ter žrtve fašističnega nasilja Lojzeta Bratuža in pesnice Ljubke Šorli. V njem je ob smrti Lojzke Bratuž leta 2019 premišljeno predstavila njeno obsežno raziskovalno in narodnokulturno delo. Ob tem je navedena zanimivost, ki jo je avtorica omenila že v študiji o Alojzu Rebuli, in sicer da je ta napisal novelo pod vtisom študije Lojzke Bratuž o slovenskem protestantskem pridigarju Petru Kupljeniku, ki je zadnja leta v rimski ječi preživel skupaj z Giordanom Brunom. »Lahko rečemo, da gre za enega redkih primerov v našem slovstvu, ko pisatelj črpa navdih iz besedila literarnega zgodovinarja.« (238)

Dolgoletno, bogato literarnozgodovinsko, esejistično in kritično pisanje Marija Pirjevec, katerega novejši del predstavlja ta knjiga, a tudi njeno uredniško in pedagoško delo je tema zadnjega besedila (pred opombo o sestavi knjige), ki ga je pripravil Jože Horvat ob podelitvi nagrade Vstajenje. Avtorica *Tržaških branj* jo je, kot že rečeno, prejela leta 2016 za ureditev drugega *Rebulovega zbornika* in za knjigo italijanskih esejev o slovenski literaturi *Questa Trieste*. Horvat poudari, da je Marija Pirjevec »s svojim delom obogatila mišljenje in vedenje o literaturi nasploh pa tudi o nas samih kot narodu v toku zgodovine«, (244) ob tem pa še uresničuje poslanstvo, »seznaniti s slovensko literaturo in kulturno zgodovino tudi italijansko občinstvo oziroma kulturno javnost«. (244) In v zaključku dodaja ugotovitev, enako tisti, ki jo je ob že navedenem razmišljanju o položaju manjšinca – menim, da tudi ali še bolj v vlogi literarne zgodovinarke – zapisal Miran Košuta, in sicer da ima ta položaj tudi svojo prednost, ki je »v obilju oziroma bogastvu dveh kultur«. (245)

In prav k spoznavanju tega obilja vabi ta knjiga. Namenjena ni le literarnim raziskovalcem, saj so se ti z avtoričinimi spoznanji lahko seznanili že iz revijalnih in zborničnih objav, temveč morda še bolj slovenski kulturni javnosti, ki prerada pozablja, da slovenski kulturni prostor sega tudi čez državno mejo in da je prav s stičišča z drugo kulturo mogoč svež, nov pogled na že znane teme pretekle slovenske literature ter na njene sodobne pojave, izrasle v tem večjezikovnem okolju. Tak pogled nam v precejšnji meri prinašajo *Tržaška branja* Marije Pirjevec.

Vita Žerjal Pavlin

Srednja šola za oblikovanje in fotografijo Ljubljana
vita.zerjal-pavlin@guest.arnes.si